

Eğitim Teknolojisi

kuram ve uygulama

Yaz 2020

Cilt 10

Sayı 2

Summer 2020

Volume 10

Issue 2

Educational Technology

theory and practice

ISSN: 2147-1908

Editör Kurulu / Editorial Board*

Dr. Ana Paula Correia
Dr. Buket Akkoyunlu
Dr. Cem Çuhadar
Dr. Deniz Deryakulu
Dr. Deepak Subramony

Dr. Feza Orhan
Dr. H. Ferhan Odabaşı
Dr. Hafize Keser
Dr. Halil İbrahim Yalın
Dr. Hyo-Jeong So

Dr. Kyong Jee(Kj) Kim
Dr. Özcan Erkan Akgün
Dr. S. Sadi Seferoğlu
Dr. Sandie Waters
Dr. Servet Bayram

Dr. Şirin Karadeniz
Dr. Tolga Güyer
Dr. Trena Paulus
Dr. Yavuz Akpınar
Dr. Yun-Jo An

* Liste isme göre alfabetik olarak oluşturulmuştur. / List is created in alphabetical order

Hakem Kurulu / Reviewers*

Dr. Adile Aşkim Kurt
Dr. Agah Tuğrul Korucu
Dr. Ahmet Çelik
Dr. Ahmet Naci Çoklar
Dr. Arif Altun
Dr. Aslıhan İstanbullu
Dr. Aslıhan Kocaman Karoğlu
Dr. Ayça Çebi
Dr. Ayfer Alper
Dr. Aynur Kolburan Geçer
Dr. Ayşegül Bakar Çörez
Dr. Bahar Baran
Dr. Barış Sezer
Dr. Berrin Doğusoy
Dr. Betül Özyayın
Dr. Betül Yılmaz
Dr. Beyza Bayrak
Dr. Bilal Atasoy
Dr. Burcu Berikan
Dr. Canan Çolak
Dr. Çelebi Uluyol
Dr. Çiğdem Uz Bilgin
Dr. Demet Somuncuoğlu Özerbaş
Dr. Deniz Atal Köysüren
Dr. Deniz Mertkan Gezgin
Dr. Duygu Nazire Kaşıkçı
Dr. Ebru Kılıç Çakmak
Dr. Ebru Solmaz
Dr. Ekmel Çetin
Dr. Elif Buğra Kuzu Demir
Dr. Emine Aruğaslan
Dr. Emine Cabı
Dr. Emine Şendurur
Dr. Engin Kurşun
Dr. Erhan Güneş
Dr. Erinç Karataş
Dr. Erkan Çalışkan
Dr. Erkan Tekinarslan
Dr. Erman Yükseltürk

Dr. Erol Özçelik
Dr. Ertuğrul Usta
Dr. Esmâ Aybike Bayır
Dr. Esra Yecan
Dr. Fatma Bayrak
Dr. Fatma Keskinkılıç
Dr. Fatih Erkoç
Dr. Fezile Özdamlı
Dr. Figen Demirel Uzun
Dr. Filiz Kalelioğlu
Dr. Filiz Kuşkaya Mumcu
Dr. Funda Erdoğan
Dr. Gizem Karaoğlan Yılmaz
Dr. Gökçe Becit İşçitürk
Dr. Gökhan Akçapınar
Dr. Gökhan Dağhan
Dr. Gül Özudoğru
Dr. H. Ferhan Odabaşı
Dr. Hafize Keser
Dr. Hakan Tüzün
Dr. Halil Ersoy
Dr. Halil İbrahim Akyüz
Dr. Halil İbrahim Yalın
Dr. Halil Yurdugül
Dr. Hanife Çivril
Dr. Hasan Çakır
Dr. Hasan Karal
Dr. Hatice Durak
Dr. Hatice Sancar Tokmak
Dr. Hüseyin Bicen
Dr. Hüseyin Çakır
Dr. Hüseyin Özçınar
Dr. Hüseyin Uzunboylu
Dr. Işıl Kabakçı Yurdakul
Dr. İbrahim Arpacı
Dr. İlknur Resioğlu
Dr. Kadir Demir
Dr. Kerem Kılıçer
Dr. Kevser Hava

Dr. Levent Çetinkaya
Dr. M. Emre Sezgin
Dr. M. Fikret Gelibolu
Dr. Mehmet Akif Ocak
Dr. Mehmet Barış Horzum
Dr. Mehmet Kokoç
Dr. Mehmet Üçgül
Dr. Melih Engin
Dr. Melike Kavuk
Dr. Meltem Kurtoğlu
Dr. Muhittin Şahin
Dr. Mukaddes Erdem
Dr. Murat Akçayır
Dr. Mustafa Sarıtepeci
Dr. Mustafa Serkan Günbatır
Dr. Mustafa Yağcı
Dr. Mutlu Tahsin Üstündağ
Dr. Müge Adnan
Dr. Nadire Çavuş
Dr. Necmi Eşgi
Dr. Nezihe Önal
Dr. Nuray Gedik
Dr. Nurettin Şimşek
Dr. Onur Dönmez
Dr. Ömer Faruk İslim
Dr. Ömer Faruk Ursavaş
Dr. Ömer Delialioğlu
Dr. Ömür Akdemir
Dr. Özcan Erkan Akgün
Dr. Özden Şahin İzmirli
Dr. Özgen Korkmaz
Dr. Özlem Baydaş
Dr. Özlem Çakır
Dr. Pınar Nuhoğlu Kibar
Dr. Polat Şendurur
Dr. Ramazan Yılmaz
Dr. Recep Çakır
Dr. Sabiha Yeni
Dr. Sacide Güzin Mazman

Dr. Salih Bardakçı
Dr. Sami Acar
Dr. Sami Şahin
Dr. Selay Arkün Kocadere
Dr. Selçuk Karaman
Dr. Selçuk Özdemir
Dr. Serap Yetik
Dr. Serçin Karataş
Dr. Serdar Çiftçi
Dr. Serhat Kert
Dr. Serkan İzmirli
Dr. Serkan Şendağ
Dr. Serkan Yıldırım
Dr. Serpil Yalçınalp
Dr. Sibel Somyürek
Dr. Mustafa Yağcı
Dr. Şafak Bayır
Dr. Şahin Gökçearslan
Dr. Şeyhmus Aydoğdu
Dr. Tarık Kışla
Dr. Tayfun Tanyeri
Dr. Tuğba Bahçekapılı
Dr. Turgay Alakurt
Dr. Türkan Karakuş
Dr. Tolga Güyer
Dr. Uğur Başarmak
Dr. Ümmühan Avcı Yücel
Dr. Ünal Çakıroğlu
Dr. Veysel Demirer
Dr. Vildan Çevik
Dr. Volkan Kukul
Dr. Yalın Kılıç Türel
Dr. Yasemin Deminarslan Çevik
Dr. Yasemin Gülbahar
Dr. Yasemin Koçak Usluel
Dr. Yasin Yalçın
Dr. Yavuz Akbulut
Dr. Yusuf Ziya Olpak
Dr. Yüksel Göktaş

* Liste isme göre alfabetik olarak oluşturulmuştur. / List is created in alphabetical order.

İletişim Bilgileri / Contact Information

İnternet Adresi / Web: <http://dergipark.gov.tr/etku>

E-Posta / E-Mail: tguyer@gmail.com

Telefon / Phone: +90 (312) 202 17 38

Adres / Address: Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, 06500 Teknikokullar - Ankara / Türkiye

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

Bilgi
Yayınevi: Pegem Akademi
Basım Yılı: 2019
ISBN: 978-605-80089-7-7

**ANLAMLANDIRMADAN ANLAMAYA BİR ALANIN FELSEFESİNE DOĞRU:
“YENİDEN ÖĞRETMEYİ ÖĞRENMEK” KİTABI ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Salih Bardakcı¹, Vildan Özeke²

Giriş

Bir tanıma göre bilgelik, olan bitenin kökenini bilmeyi sevmektir. Bu bakışla felsefe de yalın biçimde, bilgiyle dost olmayı ifade etmektedir (Küyel, 1976; Topdemir, 2009). Bilgiyle dost olmak... Bu öylesine derin ve duyuşsal anlamlar içeren bir olgu ki; üzerinde durup uzun uzun düşünmek gerekir. Zira, bilgiyle kurulan dostluk diğer dostluklardan çok da farklı değildir. Derin, içsel, oldukça karmaşık ve yoğun duygusal bağlar içerir. Bazen insana sıcacık bir güven verir, en yakını olur, en iyi o anlar. Bazen de herkesten daha fazla öfkelenir, kimsenin söylemeye cesaret edemeyeceği şeyleri yüzünüze haykırır, çatışır, kavga eder... Elbette işin sonunda bu karmaşık ilişkiler yumağı, dostunu derinden anlamaya, onun doğasına ilişkin bir iç görü geliştirmeye doğru evrilir. Ancak yine de hiç kolay değildir bilgi gibi bir dost; insanın kendi iç dünyasında büyük riskler almasını, önemli sorgulamalardan geçmesini gerektirir.

“Yeniden öğretmeyi öğrenmek: Organizmadan bireye öğretim süreçleri tasarımı” kitabı için durum tam olarak alan bilgisiyle kurulan bir dostluk öyküsüdür. Burada Prof. Dr. Erdem çeyrek asrı aşan deneyimini, anlamlarını, çatışmalarını, sorgulamalarını; içsel ve dışsal fakat çok sağlam temeller üzerinde bilişsel ve duyuşsal manada derin bir “anlama” potasında eritmektedir. Bilgi sunma kaygısı taşımamakta, öğretimin doğası ve gelişimine ilişkin felsefesini tartışmaya açmaktadır. Okuyucuyla yoğun bir düşünsel tartışmaya girmekte ancak bu tartışmada karar noktasını yine okuyucuya bırakmaktadır. Temel savı “*öğrenme yeteneğinin organizmayı birey haline getirdiği*”dir. Öğretim süreçlerinin doğal öğrenme yeteneğini azaltmadan, yönlendirmeden, yeniden biçimlendirmeden duru bir şekilde kullanması ve geliştirebilmesi gerektiği üzerine kurgulanan bu felsefe; tıpkı Sokrates’in erdemi bulmak için daima ve derin biçimde kendini sorguladığı gibi (Bkz. Platon, 2009), ikna etme kaygısı gütmeyen kendini sorgulamaktadır.

¹ Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, salih.bardakci@gop.edu.tr., <https://orcid.org/0000-0003-1163-2794>

² Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, vildan.cevik@gop.edu.tr., <https://orcid.org/0000-0003-1827-1258>

Kitap, bu kurulumla, bugünün öğretim disiplini içinde bilim ve uygulama arasında var olan ve hatta ciddi boyutlara ulaşan rota farkını irdelemektedir. Buna göre, gerçek ve sayısal bileşenleriyle içinde bulunduğumuz dünya, yeni öğrenme formlarıyla kendine özgü yeni öğretim yaklaşım, strateji ve yöntemleri gerektirirken, bilim yazın çoğunlukla gerçek uygulamanın dışında çözümler geliştirmekte, bu durum da ister istemez öğretmenleri kendi doğrularını oluşturmaya itmektedir. Bu noktada kitabın misyonu, bu değişim döngüsü içinde, öğretim ve öğretim tasarımı tartışmak; düşünmek, düşündürmek, bir anlam alt yapısı oluşturmak ve yaratıcı uygulamalara kaynaklık edebilmek olarak ortaya koyulmaktadır.

İlk baskısı 2019 yılında Pegem Akademi'den çıkan ve 2020 yılında ikinci baskısını yapan "Yeniden öğretmeyi öğrenmek: Organizmadan bireye öğretim süreçleri tasarımı" yaklaşık 300 sayfa içerisinde 11 bölüm barındırmaktadır. Prof.Dr. Erdem'in ifadesiyle; sıralı okumak istemeyenler, tamamını okumak istemeyenler veya tek bir bölümü okumak isteyenlere göre de yapılandırılmış, bu amaçla her bölüm kendi içinde bağımsızlaştırılmıştır. Bütün olarak ele alındığında iki kısımdan oluştuğu görülmektedir. İlk kısımda öğretimin öznesi olan bireyi ve onun çevresinde, eğitim, düşünme ve öğrenme olgularını ele almakta; bu alanlardaki zengin bununla birlikte ayırık hatta zaman zaman zıt kuramsal ve kavramsal yığınları yeni ilişkiler, anlamlar, düzenlemelerle ve kısmen kronolojik bir biçimde okuyucuyla buluşturmaktadır. Birinci kısmın sonunda ayrıca bir sentezleyici bölüm ekleyen yazar, bu kısımda ele aldığı konuları bir kez daha ve oldukça dikkatli biçimde öznel süzgecinden geçirmektedir. İkinci kısımda ise öğretimi, öğretim tasarım teori ve modellerini, öğretim teknolojisi ve öğretim tasarımı olgularını, son olarak da değerlendirme sürecini ele almaktadır.

Prof. Dr. Erdem kitap boyunca zihnindeki soruları sormakta ve birlikte düşünmeye çağırılmaktadır. Böylece okuyucu aslında yazarın sürekli "Peki ama nasıl olmalı?"yı sorma, arada bir cevabı yakalama, doğrular seti oluşturma, sonra yeni bir "ama"nın göz kırpmasıyla aynı döngüyü yeniden başlatma macerasına tanık olmaktadır. Yazarının hayli keyif aldığı anlaşılabilir bu yansıtıcı yolculuk, okuyanı da yakalamakta içine alabilmektedir. Okuyucuyu yolculuğuna, tıpkı Kavafis'in İthaka'sına başladığı "*İthakaya doğru yola çıktığın zaman, dile ki uzun sürsün yolculuğun, serüven dolu, bilgi dolu olsun*" dizelerinde olduğu gibi başlatmakta; yolculuğun sonunda ise "*Sana bu güzel yolculuğu verdi İthaka. O olmasa, yola hiç çıkmayacaktın*" dizelerinde olduğu gibi kitapla vedalaşmaktadır. Prof. Dr. Erdem en sonunda "cevap bulmamız gereken o kadar çok soru var ki..." diyerek, İthaka'nın aslında varılacak yer değil, yolculuğun kendisi olduğunu vurgulamaktadır.

İzlenimler

Birinci bölüm "önce insan" başlığıyla ele alınmakta, eğitime-öğretime dair her yazının her sözün hem öznesi hem nesnesi olan "insan" ile başlaması gerektiğini vurgulamaktadır. Prof. Dr. Erdem, öğrenen insanı, çevreden aldığı etkileşim ve ortak kavramlar üzerine öznel geçici anlamlarını oluşturan, kendisini ve yaşadığı çevreyi değiştiren yetiye sahip birey olarak tanımlamaktadır. Büyük bir beyne sahip olması ve yüksek potansiyelli bir sinir ağı geliştirebilmesi sayesinde, insan kendine özgü, son derece karmaşık bir dil oluşturabilmiştir. Konuşmayı, yazmayı ve böylelikle kültürünü yaratıp yaşatmayı başarabilmiş; üretip, biriktirerek insanlık tarihini ortaya koymuştur. Bu özgün yanımız, "kültür yaratan insan" başlığı altında tartışılmaktadır. Burada ayrıca, doğduğu andan itibaren bakım verenin doğal eğitimine

maruz kalan, içinde bulunduğu sosyal ağ ve kültürün öğeleriyle etkinleşen bireyin o kültürün bir ürünü olduğu ve “organizma”ya eşitlenmemesi gereğinin altı önemle çizilmektedir.

İkinci bölümde “eğitim” olgu ve süreç olarak tartışılmaktadır. Prof. Dr. Erdem, eğitimi, insan yetiştirme düzeni olarak ele almaktadır. Var olan eğitim anlayışının bireyin yetersiz olduğu kabulünü, bu kabulden hareketle tamamlanıp güçlendirilmesi, “kurgusal iyi” ye erişmesi için gerekli nitelikleri kazanması ve bu bakışla onu planlı süreçlerle değiştirmeye ilişkin yönelimi olduğunu belirtmektedir. Kurgusal iyinin bölgesel değil küresel olarak tanımlanması gerektiğini vurgularken, ülkeleri mevcut dünya düzenini hesaba katarak bir gelecek öngörüsünde bulunmaları ve eğitim sistemlerini bu çerçevede düzenleyip güçlendirmeleri yönünde uyarılmaktadır. Bu anlayışta yetiştirilmesi hedeflenen “yeni insanın” en temel özelliği değişimle baş etme ve onu yönetme becerisidir. Böylece Millî Eğitim Bakanlığı’nın 2023 eğitim vizyonu, İSTE’nin öğrenciler için belirlediği standartlar ve OECD’nin belirlediği anahtar yeterliklerinin derlendiği bütünlük bir beceri listesi ortaya koymaktadır. Prof. Dr. Erdem’e göre, eğitim sisteminin değişime uyum sağlamayı başaran, üretken bireyler yetiştirebilmesi temelde eksik ya da yetersiz birey yerine, etkin ve öğrenme ortağı anlayışına doğru bir dönüşüm meselesidir. Diğer taraftan, hızla gelişen teknoloji ile sürekli etkileşim halinde olan bireylerin, formal eğitimin denetimi dışında olan informal süreçlerin etkisine girdiklerini ve etkileşim evreninin artık çok daha büyük ve karmaşık olduğu da unutulmamalıdır.

Prof. Dr. Erdem’in bir diğer eleştirisi eğitim ve öğretim alanlarındaki bilimsel ayrışmaya ilişkindir. Buna göre, son 50-60 yıldır öğretim tasarımı ve öğretim teknolojileri alanlarının da gelişimiyle, öğretim sistematik ve biraz da eğitimden ayırık bir yapı kazanmıştır. Bu durum iki alan ve bağlı olarak sistemin bütüncül biçimde aynı amaca yürümesini gerektirmektedir. Eğitimin *-amacı ortaya koyan taraf olarak-* bir hayali olduğunu ve bu hayalin gerçekleşmesi sorumluluğunun tamamı değilse de çoğunun kendisinde olduğunu söylemekte, Türk eğitim sisteminin de bu yönde ivedilikle yeniden ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Bu çerçevede yapılacakları ise şöyle sıralamaktadır: a) ülkenin gelecek öngörüsü bağlamında vizyon belirleme (vizyon ortaklığı sağlama), b) vizyonlar çerçevesinde amaçları (misyonlarını) tanımlama (bireyler için öngörülen değişimi ortaya koyma), c) bunlara erişim sistematığının çerçevesini çizerek, altyapısını oluşturma d) amaçta ve eylemde ortaklık için tüm taraflara kendilerini açıklıkla anlatma.

Üçüncü bölüm, “düşünme” başlığına ayrılmıştır. Prof. Dr. Erdem, eğitim tarihini insanlık tarihiyle birlikte başlatmakta; ilk insanlarda eğitimin hedeflerini doğanın belirlediği, yerleşik yaşamla birlikte üretime geçen insanlar arasında bilenin öne geçtiği, bilenlerin birilerine öğretmek için işbirliğine dayalı yaşamı oluşturduğu, dolayısıyla bu antropolojik öyküde insanın *düşünen bir varlık olarak*, kritik bir role sahip olduğunun üzerinde durmaktadır. Bu bakışa göre, hedefleri kültürün önümüze koyduğu daha ileriki dönemlerde, eğitim yaşatmak için değil, nitelik ve ayrıcalık yaratmak için çalışmaya başlamakta, yazının icadı bir dili temsil etmekten çok elit bir sınıfı oluşturmakta ve paternalizmi ortaya çıkarmaktadır. Sistematik düşünmenin başlaması ise felsefe okullarını ortaya çıkarmıştır. Bu okullarda toplumların eğitim-öğretim sistemlerini yönlendiren felsefeler ve zaman içinde eğitim felsefeleri ortaya konulmuştur. Bu felsefeler zamanın ruhuna göre evrilerek günümüze kadar uzanmaktadır. Prof. Dr. Erdem bu iyi örgütlenmiş ve akıcı kurgu içerisinde bazı felsefe ve eğitim felsefelerini eğitime ve öğrenmeye bakışları açısından özetlemektedir.

Dördüncü bölümde “öğrenme” ele alınmaktadır. Bölümün başında Prof. Dr. Erdem, öğrenmeyi, çevreden alınan ortak kavramlar üzerine, öznel geçici anlamlar inşa etme süreci olarak tanımlamakta, böylece devingen bir değişimden, bir oluş durumundan bahsetmektedir.

Bu bakışla öğrenme doğal, plan gerektirmeyen bir bilgi işleme sürecidir ve öğrenmeye ilişkin her şey öğretme için önem taşımaktadır. Öğrenmeyi sinirbilimin bakış açısıyla da anlatmakta; aslında “öğrenememe” diye bir şeyin olmadığını, her bireyin öznel bir yapı gösterdiğinin dolayısıyla benzer uyaranlı ortamlarda olursa bile odaklanılan sinyaller ve bunlara ilişkin yorumların çeşitlilik göstereceğinin altını çizmektedir. Bu çerçevede öğrenme, öznel yapının üretimi, öznel anlam oluşturma süreci ve ürünüdür. Bu içsel süreçler, davranışlara yansıyan değişimler dışında görülemediği için öğrenmenin mekanizması hakkındaki görüş, teori ve kuramlar kontrollü deney ve gözlemler yapılarak üretilmeye devam etmektedir. Prof. Dr. Erdem, bu noktada günümüz öğretim anlayışı içinde, başardığını göstermenin başarmaktan daha önemli kabul edildiğini ve davranışın aşırı biçimde öne çıkarıldığını üzülen ifade etmektedir. Diğer taraftan, her kuramın farklı öğretim süreçlerine yol açması gerektiği düşüncesiyle; bu süreçlerin tutarlı bir öğrenme anlayışı üzerinden meşruiyet zeminine oturtulması gerektiğini vurgulamaktadır. Örneğin, yapılandırmacı öğrenme anlayışıyla yazılmaya başlanmış bir makalede davranışçı anlayışın öğrenme tanımını kullanmanın sadece bir ironi olmadığını, insana müdahale eden bir sistemi üretirken anlayıp içselleştirmenin bu süreçte rol alan herkesin etik sorumluluğu olduğunun altını çizmektedir.

Prof. Dr. Erdem, bölümde davranışçı, bilişsel ve yapılandırmacı öğrenme kuramlarını geniş bir biçimde ele alırken, bu kuramların nesnel ve öznel kuramlar başlığı altında sınıflandırılmasının neden uygun olmadığını tartışmaktadır. Her kuramın öne çıkan “öğrenme” tanımını paylaşarak, ilgili kurama göre öğrenme ortamlarının nasıl düzenlemesi gerektiğini sıralamaktadır. Davranışçı kuramların popüler olmasını pozitivist bilimsel yöntemlerle çalışabilmesine borçlu olduğunu, 1900’lerin sonunda belleğin modellenip üzerinde çalışılabilir bir nesne haline getirilmesiyle biliş kuramlarının çıkış yapabildiğini ifade etmektedir. Prof. Dr. Erdem, bilişsel kuramların öğrenmenin mekanizmasını açıklarken, karmaşık, çok yönlü, içsel ve dışsal pek çok değişkenden etkilendiğinin, dolayısıyla bu kurama dayalı öğretim süreçleri tasarlanırken mümkün olan en fazla sayıda değişkenin kontrol altına alınmaya ve yönetilmeye çalışıldığının altını çizmektedir. Bilişsel kurama ilişkin yaptığı okumaların kendi bellek, beyin ve zihinsel süreçlerinin farkındalığında sihirli dokunuşlar bıraktığını ifade etse de, her bireyin farklı özelliklere sahip olduğu fikrine dayalı bir kuramın, bütün öğrencilerden aynı şeyi öğrenmelerini beklemesini sorgulamaktadır. Yapılandırmacı öğrenme kuramı başlığı altında yazılanlar, aslında bütün kitabın, kitabın ortaya çıkışının, Prof.Dr. Erdem’in aslında ne demek istediğinin ve hangi pencereden baktığının başlı başına bir özeti olarak okunabilir. Bu sayfalarda yapılandırmacı kurama ilişkin ziyadesiyle bilgi harmanlanarak sadeleştirilmiş, tartışılarak okuyucuya sunulmuştur. Prof.Dr. Erdem, nesnel gerçeklik ve tek doğru kabulünden hareket eden sistemleri, kişileri, yöntemleri eleştirirken, yeni şeyler aramaya devam etmeyi, bulmayı ve sürekli bir değişim halini korumayı sürdürmek gerektiğinin altını çizmektedir. Bağlantıcı öğrenme kuramını da kısaca bu bölümde tartışmaktadır. Bağlantıcılık, bireyin dijital ağlarla etkileşiminin bireydeki değil ağdaki yapının değişimi ve etkisine odaklandığı için, bu kurama geniş yer vermediğini ifade etmektedir. Bu bakışa göre, bağlantıcılığın hedefi insanda öğrenmeyi açıklamak değildir, ancak makine öğrenmesi bu kuramla açıklanabilir. Bağlantıcı öğrenme kuramı, bilgi oluşma mekanizmasının analizi ve öğrenmeyi yönetme süreçlerine ilişkin ilkeler belirlemeyi olanaklı kıldığından, Prof.Dr. Erdem öğrenme analitiklerini de bağlantıcılığın bir ürünü olarak ele almaktadır.

Beşinci bölüm, “sentezleyici” başlığı altında ele alınmış olup kitabın birinci kısmının son bölümüdür. Burada Prof.Dr. Erdem, kitabın birinci kısmında ele aldığı konuları eleştirel süzgeçinden bir kez daha geçirmektedir. Özellikle davranışçı kuramın “mekanik insan”ını,

bilişsel kuramın da “bireyi değil bireye ait bilimsel verileri sürece katmasını” eleştirmektedir. Öğretmenler, öğretim tasarımcıları ve eğitimcilerin okuduklarını nasıl pratiğe dökebileceklerine ilişkin çeşitli paylaşımlarda bulunmaktadır. Değiştirmek isteyenleri, değişimin yönü ve değeri konusunda bir felsefelerinin olması gerektiği konusunda uyarmaktadır. “Sistem değişmiyor ben ne yapabilirim”, sorusunu geçersiz kabul etmekte, her bireyin kendi öznel anlamının kurucusu ve uygulayıcısı olduğunun bir kez daha altını çizmektedir.

Altıncı bölüm, “öğretim” başlığı altında ele alınmaktadır. Öğretimin 1900’lerin ortalarından bu yana ayrı bir disiplin olarak çalışıldığı, kendi alt alanlarının oluştuğu ifade edilmektedir. Prof.Dr. Erdem öğretimi; öğrenmenin manipülasyonu olarak tanımlamaktadır. Bu bakışla, öğretim eğitimin etkin bir aracıdır. Öğretimin, “bizim öğrenilmesini istediklerimizin, bizim hazırladığımız koşullar altında ve bizim belirlediğimiz zaman dilimleri içinde öğrenilmesini sağlama sorunu olduğunu”, varlığını öğrenme gerçekliğine borçlu olduğunu ifade etmektedir. Öğretmeyi, öğrenmeyi yönetmek olarak yorumlarken, “öğretme”nin başarısının doğal öğrenmeye yakınlığıyla orantılı olduğunu söylemektedir. Öğretimi, bir süreç tasarımı olarak ele alan Prof.Dr. Erdem’e göre, özne ile nesnenin arzu edilen sonuçları üretmek üzere etkileşimini düzenlemektir öğretim. Bir öğretim yaşantısı örneği üzerinden soru cevap akışıyla tanımlı bir kez daha gözden geçirmeyi sağlamaktadır. Öğretimin çalışma nesnesinin zihinler, bilişsel sistemler gibi örtük yapılar olduğunu, görülemeyeceğini vurgulamaktadır. Eğitimcilerin hedeflerde ifade edilen ölçülebilir değişimlere fazla odaklandığına, hedeflerde olmayan değişimleri ise hiç merak etmediklerine dikkat çekerken, öğretilenlerin gerçek göstergelerinin “yaşam süreçlerinde aranması gerektiğini” açıkça ifade etmektedir. Diğer taraftan öğretimin hipotetik bir süreç olduğunu, arayışın sürdüğünü ve bu konudaki metinleri okuyan okuyuculara, daima “belki” kuşkusu içinde olmalarını tavsiye etmektedir.

Yedinci bölüm öğretim tasarımı olgusunu anlamaya ayrılmıştır. Prof. Dr. Erdem öğretim tasarımı öğretim süreçlerinin niteliğini arttırmaya dönük olan, ancak hiçbiri çözüm garantisi taşımayan çabaların ve bu çabaları deneyimleyen uzmanların oluşturduğu bilim ve uygulama alanı olarak tanımlamaktadır. Böylece alanyazında yer alan pek çok bakış, yaklaşım ve modeli bir öne çıkarma, daha nitelikli kabul etme ya da sıralama gereği duymadan bütüncül biçimde bir araya getirebilmektedir. Bu bakış içerisinde, çoğumuzun temel referansları arasında olan ADDIE ya da tasarım süreçlerini önemli bir sistematığa oturtabildiği için çokça kullanılan Dick ve Carey (2005) modeli gibi unsurları işlevsel değerleri ve temel bakışları doğrultusunda ciddi biçimde irdelemektedir.

Prof. Dr. Erdem anlayışı Reigeluth (1999) bakışına koşut biçimde, öğretim tasarımının çeşitli durumlara alternatif çözümler öneren sistematik bir ilkeler bütünü olmaktan çok daha öte, gelişen bir kuram olduğu üzerinde durmaktadır. Buna göre öğretim tasarımı özünde bir doğal olana yaklaşma, doğal öğrenme içgüdüsüne yakın güdü ve içsel mekanizmaları harekete geçirme çabası ya da arayışıdır. Bu noktada, öğretim tasarımı sistematize etmek isteyen ve kaynağını pozitivist felsefeden alan yaklaşımları da işi doğal olandan biraz daha uzaklaştırmakla eleştirmektedir. Bu çabalar çözüm getirmediği gibi, sonuçlara ilişkin irdelemeleri de tasarım işini daha karmaşık bir bileşen ve ilişki ağına dönüştürmektedir. Prof. Dr. Erdem sistematik bakış, açıklama ve yaklaşımları öğretim tasarımı uygulayıcı özelliklerinden bağımsız biçimde ele almalarıyla da eleştirmektedir. Buna göre tasarım hangi düzeyde olursa olsun uygulayıcı özelliklerinden yakın biçimde etkilenmektedir. Bu yönüyle var olan pek çok modelin doğru biçimde uygulanabilme süreçlerini kontrol altına alamadıklarını, bir başka ifadeyle otokontrol yetisine sahip olmadıklarını düşünmektedir. Tüm bu

çıkarımlardan hareketle öğretim tasarımı modelinde “işlevsellik” üzerinde durmakta; işlevsel bir modelde bileşen ve ilişkilerin uygulayıcının yaratıcılık ve keşif gücünü sınırlamadan, aksine harekete geçirecek biçimde bağımsız tanımlanması gereğine işaret etmektedir. Böyle bir modeli bir yönüyle tamamlanmamış model olarak nitelermekte tamamlama sorumluluğunu uygulayıcıya teslim etmektedir. Böylece her biri uygulayıcıya özgü, biricik bir diğer ifadeyle hibrit olan tasarım modellerinin süreci kılavuzlamanın ötesinde aynı zamanda aktif ve doğru biçimde değerlendirilmesinin de aracı olması gereğine işaret etmektedir.

Sekizinci bölümde, yedinci bölümün devamı olarak; öğretim tasarımı kuram ve modelleri uygulama ve uygulayıcıya dönük bir kılavuzlamayla ele alınmaktadır. Elbette buradaki kılavuzlama bir uygulamalar yönergesinden ziyade model bileşenlerini nasıl anlamak gerektiğine yönelmektedir. Prof. Dr. Erdem, öğretimin tasarlanabileceği fikri ve çabalarını M.Ö. 4. yüzyıla Platon’a ve yöntemi Sokratik Diyaloğa kadar götürmektedir. Zamansal ve anlamsal hiyerarşiden uzak, duru bakışı; davranışçı, bilişsel ve yapılandırmacı paradigmanın değer, anlayış ve modelleri arasında bir üstünlük ilişkisi kurmadan, işlevsel ve belki “yararcı” bir bakışla kullanılabilirlik eksenini korumaktadır. Burada kullanılabilirliğin bir yönü modelin ruhunu, asıl amacını ve aşamalarını anlamaya, bir yönü hangi durumlarda yararlı biçimde işe koşulabileceğine ve bir yönü de tüm bu gayretin var olan eğitim sistemi ve bileşenleriyle etkileşimine uzanmaktadır. Bu anlayışla, oldukça zengin bir model koleksiyonu ardışık ve akılcı bir sıralamayla, bir diğer söyleyişle iyi bir öykülemeyle karşımıza gelmektedir. Özellikle yapılandırmacı anlayışa ilişkin bileşen zenginliği gerek uygulama gerekse bilim anlamında yapıp etiklerimizle organik bağlar kurmamıza ve derin düşünceler geliştirmenize aracı olmaktadır. Elbette tüm bu zenginlik içerisinde Prof. Dr. Erdem’in kitabın genelinde koruduğu felsefi derinlik baskın biçimde hissedilmektedir.

Dokuzuncu bölüm öğretim teknolojisine ayrılmıştır. Prof. Dr. Erdem burada teknolojiyle ilişkimizin geldiği noktada oluşan (belki oluşturulan), teknolojinin bizi kontrolümüz dışında değiştirmekte olduğu algısı ve bu algının eğitsel uzantılarını ciddi biçimde eleştirmektedir. Zira bu biçimde bir dönüşüm, daha başlangıçta dönüşümün kendisini anlamsız kılmakta; toplumsal sistemler ve elbette eğitim sistemini de bütüncü belirsiz amaçlara ve dolayısıyla amaçsız çabalara sürüklemektedir. Böyle bir dönüşümü teknolojinin, daha açıkça teknolojiye hâkim düşüncenin keyfi rüzgârı olarak tanımlamakta; bunun yerine bilinçli bir dönüşme ve dönüştürme döngüsüne yönelmektedir. Bu yönelimde özne bireydir, teknoloji ise sadece araçtır. Bu bakışla var olan eğitimde teknoloji entegrasyonu süreçlerini de eleştirmekte; bu tür teknoloji temelli topyekûn biçimlendirme çabalarının ötesinde, öğrenme sürecinde teknolojinin doğal olarak işe koşulacağı bir teknoloji-öğretim bütünleşmesini önermektedir. Bu çok doğru önermenin özü, Basalla’nın (2013) da ciddi biçimde işaret ettiği gibi teknolojinin “kültürel gereksinimler” temelinde zaten bireyi dönüştürmekte olduğudur. Bu övülecek ya da korkulacak bir durum değil, doğal bir süreçtir. Eğitim anlayışı da bu süreci dışarıdan biçimlendirmeye değil, anlamaya ve doğru biçimde özümsemeye yönelmelidir.

Prof. Dr. Erdem bu bakışla öğretim teknolojisini de araç-yöntem bağlamında öğretim işinin başlangıcından bugüne var olanın (seçilerek) alınıp işe koşulduğu doğal bir dönüşüm olarak betimlemektedir. Burada amaç; bireyin önceden belirlenmiş amaçlar doğrultusunda değişmesi için, o dönemde var olan araç, süreç ve müdahale biçimlerinin öğretim tasarımı ilkeleri uyarınca bir araya getirilmesi olmalıdır. Öğretim teknolojisi bu biçimde ele alındığında; teknoloji ne denli değişirse değişsin öğretim sürecinde öğrenenin değişimine hizmet edecek ortam bileşenlerinden biridir ve müdahale biçimi öğretim tasarımı ilkelerine tabiidir. Teknoloji bu kapsam dışında eğitim ortamında var olduğunda ise sadece “teknolojidir”. Bu bakış öğretim

teknolojisini işlevi bakımından teknolojik değişimden bağımsız kılmakta ve öğretim işindeki rolünü sınırları belirli biçimde ortaya koyabilmektedir.

Prof. Dr. Erdem, günümüz teknolojik dönüşüm anlayışının eğitim sistemlerini zorlamakta olan bugünün ötesini düşünme ve geleceğin dünyası için insan yetiştirme yönlendirmesini de sorgulamakta; var olan olanaklarla bugünün sorunlarına çözüm üretilmesi gereği üzerinde durmaktadır. Bu bakışa göre asıl gerekli olan bugünün kaotik ve belirsiz dünyasına düşünme yetileri yüksek bireyler yetiştirmektir. Dolayısıyla eğitim sistemleri belirsiz ve kestirilemez uzak hedefler yerine düşünme eğitimi odaklanmalıdır.

Onuncu bölüm öğretim tasarımı sürecini konu etmektedir. Prof. Dr. Erdem anlayışına göre, öğretim birey için temelde yaşamsal önem taşımayan ve tam da bu nedenle beynin öğrenmek üzere programlanmış olmadığı bir dizi öğrenmenin nasıl etkili biçimde gerçekleştirileceği sorusu üzerine odaklanma sürecidir. Bu bağlamda, eğitim de bireyin sahip olduğu öğrenme yeti ve kapasitesini işleyen değil geliştiren bir doğada olmalıdır. Bu doğrultuda daha iyi bir gelecek kurgusuyla ve seçkin bir bakışla değil, bugün için ve tüm bireyleri ve özelliklerini değerli kabul eden bir anlayışla tasarlanmalıdır. Bu bağlamda öğretim tasarımı sürecinin omurgasını doğru etkileşim nesnesi ile tanışma ve onu kişisel alana dahil etme süreçleri olarak çerçevlendirmekte; bu çerçeve içerisinde öğretimin bireyi ne yönde değiştireceğine ilişkin yönelimi (amaç ve hedefler) belirleme, bu doğrultuda içeriğe ve sunuş kurgusuna karar verme, bu kurguyu bir problem ya da olaya gömme/problemi analiz etme ve öğretim yöntemi belirlemeden söz etmektedir. Öğrenmeye doğal, özünde fizyolojik ve oldukça öznel norm ve biçimleri olan bir değişim olarak yaklaşan bu anlayış farklı paradigmalardan doğurgularını bütüncül ve yapılandırmacı bir bakış içerisinde buluşturabilmektedir.

Prof. Dr. Erdem bakışının en özgün yönü, hedefe getirdiği “hangi yönde değişeceğinin belirlenmesi” açılımıdır. Bu yapısallıktan uzak hedef anlayışı çoğu zaman içi doldurulmadan kullanılagelen öğrenci merkezli öğrenmeye felsefi bir zemin oluşturabilmektedir. Yine bu bakış, geleneksel eğitim anlayışının temel bazı değerlerini yapılandırmacı anlayış içerisinde yeni bir yorumla muhafaza etmeye de kapı aralayabilmektedir. İkinci özgün yön ise, her öğretim kurgusunu bir olay/problem zeminine oturtmasıdır. Burada ortaya koyulan bakış probleme dayalı öğretimden çok ötedir. Hatta denilebilir ki tersyüz edilmiş halidir. Zira burada gerçek yaşamı sınıfa taşıma kaygısı yoktur, sınıf okul ya da eğitim ortamı zaten gerçek yaşamın bir parçasıdır. Asıl olan sınıfı dışarıdaki doğal öğrenme ekosistemiyle uyumlu kılabilme. Bu bağlamda kendi değimiyle sınıftaki kurallardan esprilere hatta böceklerle kadar her şey gerçekliğin bir parçasıdır.

On birinci bölüm değerlendirmeye ayrılmıştır. Prof. Dr. Erdem’e göre değerlendirme bireyin öğrenme sürecinin neresinde olduğunu anlama ve yolculuğunun devamına karar verme noktasıdır. Aynı öğrenme gibi, sürekli gerçekleştirdiğimiz doğal bir etkinliktir. Burada özne öğrencidir; zira aslında ne öğrendiğinin tek gerçek tanığı yine kendisidir. Bu bakışla değerlendirme öğrenme yaşantısını anlamlı kılan oldukça temel bir bileşendir. Bununla birlikte var olan eğitim anlayışının değerlendirme sürecindeki temel referansı bireyin kendisi değil, “mükemmel olan” bir ötekidir. Bu öteki çoğu zaman öğretmendir. Esası karşılaştırma olan bu referans sistemi, değerlendirmeyi öğreticinin anlam, özellik ve yeterlikleri (bazen yetersizlikleri) üzerine inşa etmektedir. Prof. Dr. Erdem bu tür değerlendirme anlayışına şiddetle karşı çıkmaktadır. Bu karşı çıkışın ilk savı değerlendirmenin amacına yönelmektedir. Esasen karşı çıktığı eğitim sistemini üzerine kurguladığımız, sonra da ölçümleyerek karar verdiğimiz ölçütler sistemidir. Bu ölçütler genelde o denli yapılandırılmış, o denli teknik ve rasyonel hale gelmiştir ki; işin sonunda ortaya koyduğu değerlendirmeler öğrencinin bireysel

öğrenme yolculuğu açısından anlamlı ve değerli olmaktan uzaklaşmıştır. Aynı biçimde öğretim işinin doğasında olan çeşitlilik, yaratıcılık ve bağlamsallığı da görmezden gelmektedir. Becerinin öğrenciye nasıl kazandırılacağını, bireyin bu beceri ile ne gibi bir gelişim yaşayacağını göz ardı etmekte böylece aslında öğrenme ve öğretme süreçleriyle eğitim olgusu arasında bir ayrıklık yaratmaktadır. Üstelik öğretime ilişkin bakışımız zamanla daha öğrenci ile birlikte tasarlayabileceğimiz ya da karar verebileceğimiz bir noktaya evrilsede değerlendirme süreci için bu böyle olmamıştır. Prof. Dr. Erdem aslında bir yargı, bir karar verme noktası olan değerlendirmeyi eylemlerin ötesinde kimliğimizi oluşturan bir sistem olarak nitelemekte; eğitim sisteminin değerlendirme mekanizması üzerinden birey ve topluma olan geniş ve derin etkisine işaret etmektedir. Değerlendirmeyi öğrenmenin doğal bir aşaması olarak ele almakta ve kendi amaç tanımına bağlı olarak; öğretim süreci içerisindeki değerlendirme etkinliklerinin öğrencilerin etkin katılımıyla, öğrenme sürecinin genelinden elde edilen verinin analiz edildiği bir yapıya oturtulması gereğini tartışmaktadır. Son derece katılımcı ve süreç odaklı olan bu bakış, işlevsel bakımdan da değerlendirme sürecine oldukça somut katkılar yapabilmektedir. Prof. Dr. Erdem, tüm bu açılımlarla değerlendirmeyi eğitim sisteminin en entelektüel olması gereken bileşeni olarak nitelemektedir.

Değerlendirme

“Yeniden öğretmeyi öğrenmek” üzerine genel bir değerlendirme yapılırken dikkat çeken ilk özellik kitabın tarafsızlığıdır. Ancak bu öyle alışlageldiği gibi suya sabuna dokunmayan, kuramları yaklaşımları kronolojik sırayla sunan, belki sadece betimleme kaygısı güden bir tarafsızlık değildir. Tam tersi, karşıt olmada tarafsızlıktır. Bu kitapta her an, her şeye karşı çıkılabilmektedir. Hiçbir şey kitabın özüne daha yakın veya uzak değildir. Belki her biri bu düşünsel yolculuğun durup da nerde olduğumuzu kestirmeye çalıştığımız bir durağıdır. Zira amaç tüm bu bilgi yığınının Erdem’ce bir senteze ulaşmaktır. Hemen her kavramda, her başlıkta ve her bölümde farklı anlayışlar, kuramlar, modeller dingin ve ahenkli biçimde tartışılmakta, ancak tüm bu tartışmadan hem yazar hem de okuyucu, yergiyle değil hepsinden bir şeyler almış yeni anlamlar kazanmış olarak ayrılmaktadır. Bununla birlikte okuyucuya kendi anlamlarını empoze etme kaygısı da yoktur. Bunların ispatı için çabalamak yerine düşünsel argümanları sunulmakta, okuyucuya buyurun siz de kafa yorun denmektedir.

Bu bakımdan ikinci özgün yönü de farklılığıdır. Farklılık, hem biçimsel hem de anlamsaldır. Bu kadar yoğun bilimsel trafiği, böyle kısa cümleler ve tanımlarla çözümlenmek zordur. Bu bağlamda Prof. Dr. Erdem’in her sözcük üzerinde kafa yorduğu, zaman zaman bir satır için metinden dağlar devirdiği açıkça görülmektedir. Öte yandan metin ne kadar iyi çalışılmış olursa olsun, gerek içeriğin ağırlığı gerek Prof. Dr. Erdem’in derin yansıtma süreçleri önemli bir düşünsel yoğunluk yaratmaktadır. Bu noktada dikkati diri tutan en önemli özellik kitabın sunduğu anlamsal farklılıktır. Ancak bu aynı zamanda düşünmeye zorlayan bir yoğunluktur. İlk sözden itibaren “Acaba burada ne demek istedi?” ve “Bu kavramı nerde açıyordur?”la başlamakta, “Acaba bu yaklaşım, kavram, model hakkında neler söylüyor”la sürmektedir. Okuyucu son bölümün son sayfasına kadar devam eden gizemli hava tam bitti derken, son sözde bir kez daha ve muhtemelen oldukça ciddi biçimde şaşırmaktadır. 25 yılı aşan mesleki yaşamını bu kavramları incelemeye, anlamaya ve anlatmaya adanmış bir bilim insanının; uzun ve derin düşünme süreçlerini böylesine eleştirel ve önyargı/önkoşulsuz biçimde tartışmaya açması ise başlı başına hayranlık uyandırıcıdır.

Kitabın üçüncü özgün yönü öğretim sürecinin odağına uygulayıcıyı almasıdır. Öğrenci, hatta öğrenme-öğretme süreçleri üzerine kurulma iddiasını taşıyan pek çok geleneksel bakışla çelişen bu çıkış ilk anda zihinsel bir tepki yaratsa da aslında haklıdır. Dünyanın en iyi konser salonları, buralarda kullanılan en iyi enstrümanlar, notlar icracının performansı ile anılmaz mı? Çok iyi bir yemek yediğimizde aklımıza hemen kimin yaptığı sorusu gelmez mi? Durum öğretim işinde niye farklı olsun ki? Bu bakışla, Prof. Dr. Erdem'in öğretmenden başlayarak tüm uygulayıcıları içine alan öğretim tasarımı ve elbette öğretim anlayışı esasen öğretmenliğin öğretim bilimi içerisinde bir uzmanlık alanı (profession) olarak açık biçimde kabul edilmesidir.

Şekil 1'de kitabın kavram ve bunları ele alış yöntemi örüntüsü özetlenmeye çalışılmaktadır.

Şekil 1. "Yeniden Öğrenmeyi Öğrenmek" Kitabının Kavram ve Yöntem Örüntüsü

Kitaba ilişkin iki gelişimsel öneri getirmek olanaklıdır. İlki genel tasarıma ilişkindir. Özellikle öğretim, öğretim tasarımı, öğretim teknolojisi, öğretim tasarımı süreci gibi oldukça ilişkili bölümler içerisinde okuyucu zaman zaman hangi bölümde olduğu konusunda kaybolma hissi yaşayabilmektedir. Bu doğrultuda yeni baskılarda kitabın başına bölümlerin anlamsal ilişkilerini konu eden şematik bir özetin gelmesi ya da sayfa üst bilgisinde tek sayfalarda bölüm adı, çift sayfalarda kitap adı verilmesi gibi stratejilerin yararlı olabileceği düşünülmektedir. İkinci öneri kitabın felsefesinin somutlaşması üzerinedir. “Yeniden öğretmeyi öğrenmek” her satırıyla, her karşı çıkışıyla yeni ve derin bir bakış açısına yönelmektedir. Bu bakış kendinden önceki akademik dağarcıktan çeşitli biçimlerde yararlanmakta fakat sonuçta onlardan ayrılmaktadır. Sayfalarda derin biçimde hissedilen bu ayrışmanın bağımsız yeni bölümlerde “Öğretim süreci tasarlanabilir mi?” sorusunu da içeren bir felsefeye ve hatta bağlı bir öğretim tasarımı modeline dönüşebilmesinin ortaya koyulan fikirlerin işlevsel kullanımına önemli oranda katkı getirebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Basalla, G. (2013). Teknolojinin evrimi (Çev. Cem Soydemir, 14. Baskı). Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Dick, W., Carey, L., & Carey, J.O. (2005). The systematic design of instruction. 7th Ed. New York: Addison Wesley, Longman.
- Erdem, M. (2020). Yeniden öğretmeyi öğrenmek: Organizmadan bireye öğretim süreçleri tasarımı. Ankara: Pegem Akademi.
- Küyel, M. T. (1976). Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi'nde felsefe eylemi. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Platon (2009). Menon/Erdem üzerine (Çev. Ahmet Cevizci). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Reigeluth, C.M. (1999). What is instructional-design theory and how is it changing? C.M. Reigeluth (Ed.), Instructional-Design Theories and models: An overview of their current status. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. U.S.A.
- Topdemir, H. G. (2009). Felsefe nedir? Bilgi nedir? Türk Kütüphaneciliği 23,(1), 119-133.